

Die «pagina rumantscha» dieser Ausgabe enthält einen Beitrag zur Senda dils senns, zum Weg der Sinne, der im Juni im Val Medel eröffnet wurde. Dies ist eine gute Gelegenheit, auf dieser Seite einige wissenswerte Fakten über zwei unserer wichtigsten Sinne, Sehsinn und Gehör, zusammenzustellen.

La *pagina rumantscha* da questa ediziun cuntegna in artigel davart la Senda dils senns en Val Medel. Quai è ina buna chaschun da preschentar sin questa pagina varsaquants fatgs interessants davart dus da noss senns ils pli impurtants: la vesida e l'udida.

L'EGLI

Nus avain tschintg senns: la vesida, l'udida, l'odurat, il gust ed il palp. Els pussibiliteschan a nus da prender si contact cun noss ambient. Patratgs davart ils senns faschain nus normalmain pir, cura ch'in dad els na funcziunescha betg pli endretg. Nus percorschain p.ex. che quai che nus mangiain na gusta da nagut, sche l'odurat disdescha pervi d'ina greva structura.

Cun noss tschintg senns ans orientain nus en il mintgadi. La vesida è il senn il pli impurtant. Ella furnescha a nus 80 percentschient da las infurmaziuns. Tut ils auters senns èn subordinads a la vesida.

Cun ils eglis prenda la gronda part dals umans si contact cun lur conumans e sa fa in maletg da lur ambient. Vesair è per ils blers il senn il pli impurtant per pudair s'orientar en il mund. Var 80 percentschient da las impressiuns sensualas realisain nus tras ils eglis. Per che quellas vegnian transfurmas en maletgs en noss chau, dovri process fitg complexs. En l'antica carteva la glied ch'ina spezia da fiu nunvesaivel sortia da l'egl dal contemplader e che quest fiu vegnia bittà sin ils differents objects. Pir a l'entschatta dal 17avel tschientaner han ins realisà che maletgs dal mund exteriur crodan sin la raitina en l'egl.

L'egl è ina part dal corp miraculosa fitg cumplitgada. Sch'igl è stgir dal tutfatg, essan nus tschocs. Ma eglis sauns èn talmain sensibil ch'els pon vesair la glisch d'ina chandaila anc sin ina

distanza da 30 kilometers. En general funcziuneschan ils eglis tutta na sco ina simpla camera: la lenta producescha ensemen cun il corp transparent da schel sin la raitina in maletg dal mund exteriur che stat sin il chau. Quella ha il medem effect sco il film fotosensibel d'ina camera.

Las cellas sensitivas en la raitina transmettan lur signals al gnerv da l'egl. Quel dat vinavant ils impuls al tscharvè intermediar e da là van els en il center da vesida dal tscharvè grond. Cun agid dad experientschas gia existentas producescha il tscharvè finalmain il maletg che nus vesain. Ils process ch'èn responsabels per renconuscher e chapir n'èn dentant strusch perscrutads fin ussa.

Emprender da vesair è in process che dura l'entira vita. Uffants novnaschids perceschan lur ambient durant las emprimas emnas cun l'agid da l'udida ed dal palp. Tut ils objects ch'il pop vesa n'han naginas conturas e stattan sin il chau. Pir cun il temp emprendà il tscharvè da volver ils maletgs en la posiziun correcta e da dar conturas ad els. Il tscharvè memorescha las experientschas e vegn enavos sin ellas pli tard.

En la vegliadetgna d'in mez onn entschaivan ils uffants da percepir las dimensiuns spazialas da lur ambient. Ussa vesan els era en

la profunditad. Quai na capita betg sulettamain cun ils eglis – cun palpar sa fan ils pops in maletg traidimensiunal dad objects. Plaun a plaun po l'uffant distinguer ses geniturs da persunas estras e tschertga il contact cun ils eglis. Pir cun in onn possedan uffants pli u main la vesida da creschids.

Interessants fatgs davart ils eglis or dal mund dals animals: I dat animals sco p.ex. ils giats che vesan meglia ch'ils umans. La vesida da l'evla è quatter giadas pli precisa che la nosa. In cameleon po vesair enavant ed enavos senza stuair volver il chau. Chavals pon dentant mo guardar da la vart. Libellas han eglis da fassetas che consistan da blers eglis singuls – fin 20 000. Sco chatschaders d'insects è ina buna egliada indispen-sabla.

L'UREGLIA

La vesida è bain il senn il pli impurtant per nosa perceziun ed orientaziun, ma pli sensibla, pli exacta e pli productiva e l'ureglia. Las ramurs ch'i dat, cura ch'il vent fa termagls cun ils fegls, il concert da violina da Mozart – per che nus possian percepir tuns sco ramurs ston oss pitschens e fitg fins, cellas sensitivas e cellas da la gnerva cooperar senza incaps. Las undas acusticas vegnan recepidas da la conchiglia e transmessedas a l'ure-

glia da mez. Là fruntan ellas sin la pel dal schumber che dat vinavant las vibrations al martè, a la mazza ed a la staffa. Ussa va l'impuls en la lindorna emplenida cun liquid. Aua maina il tun a moda blier pli clera che aria. Il liquid vegn smatgà ensemen e cuntinuescha sco unda fin al piz da la lindorna. Là stimulescha el millis e millis chavels pitschens che sa movan ca. 20 000 giadas la secunda. Las cellas sensitivas transfurmeschan las undas en impuls electric e las transmettan al gnerv da l'ureglia e finalmain al tscharvè.

Il tscharvè indentifitgescha ed interpretescha questas impressiuns sensualas. El cumpareglia novas ramurs cun ramurs gia udidas e lur muntada. En il decurs da la vita emprendain nus adina puspè da categorisar quai che nus avain udì ed empruvain da chapir tge ch'i munta. Cun agid da tuns pudain nus p.ex. stimar distanzas ed ans orientar en noss ambient. Betg tut las infurmaziuns acusticas penetreschan nosa conscienza, pertge il tscharvè filterscha las ramurs che paran impurtantas ad el. Tuttina datti era tuns che pon influenzer nus inconscientamain.

Tar in uffant betg anc naschì funcziunescha l'udida ca. a partir da la 20avel emna da la gravidanza. L'embrio po recepir tuns e differenziar vuschs. Insatge spezial è la vusch da la mamma: ella ha in effect calmant per l'uffant. Da la capacitad d'enconuscher structuras da basa musicalas sco autezza dal tun, ritmus e tonalitat disponnan ils pops gia en il mument da laschientscha. Tenor perscrutaders american naschan tut ils umans cun l'udida assoluta, pia cun la capacitad da distinguer tuns a moda fitg exacta. Per ordinar va questa capacitad a perder, perquai ch'ella na vegn betg trenada vinavant.

Funtauna: <http://www.br-online.de/umwelt-gesundheit/thema/sinne>

Adressa LR

Lia rumantscha
Via da la Plessur 4
7001 Cuira
telefon 081 258 32 22
fax 081 258 32 23
liarumantscha@rumantsch.ch

PLEDS

ambient	Umgebung
autezza dal tun	Tonhöhe
cella da la gnerva	Nervenzelle
cella sensitiva	Haarzelle
chandaila	Kerze
conchiglia	Ohrmuschel
conscienza	Bewusstsein
contemplader	Betrachter
contura	Umriss
corp transparent	Glaskörper
creschi	Erwachsener
cumparegliar	vergleichen
disdir	versagen
evla	Adler
far termagls	spielen
fruntar	stossen
gravidanza	Schwangerschaft
inconscientamain	unbewusst
impressiun sensuala	Sinneseindruck
indispensabel	unverzichtbar
lenta	Linse
lindorna	Schnecke
martè	Hammer
mazza	Amboss

memorisar	speichern
novnaschi	neugeboren
nunvesaivel	unsichtbar
odurat	Geruchssinn
palp	Tastsinn
patratg	Gedanke
pel dal schumber	Trommelfell
percepir	wahrnehmen
perceziun	Wahrnehmung
percorscher	bemerken
perscrutar	erforschen
raitina	Netzhaut
ramur	Geräusch
senza incap	reibungslos
spazial	räumlich
staffa	Steigbügel
stimar	abschätzen
strucca	Schnupfen
transmetter	weiterleiten
tscharvè grond	Grosshirn
tscharvè intermediar	Mittelhirn
tschoc	blind
unda acustica	Schallwelle
ureglia da mez	Mittelohr
vegliadetgna	Alter